

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ РОЗУМНОСТІ ПОВЕДІНКИ КРЕДИТОРА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НИМ ДІЙ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ ЗБИТКІВ

Федорко Марина Сергіївна,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8358-3787>

У представленій статті проаналізовано нормативну модель мінімізації збитків, закріплену у ч. 2 ст. 616 Цивільного кодексу України, та в актах міжнародної та європейської уніфікації договірних права, зокрема: Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів, Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, Принципах європейського договірних права, Модельних правилах європейського приватного права.

Обґрунтовано функціональну близькість моделей мінімізації збитків, які втілені у досліджуваних актах, що полягає у коригуванні обсягу відшкодування з урахуванням поведінки потерпілої сторони після порушення зобов'язання.

Доведено, що обов'язок мінімізації збитків не заперечує принцип повного відшкодування, а виступає його функціональним уточненням, виключаючи з компенсації ту частину шкоди, яка виникла внаслідок нерозумної або пасивної поведінки самого кредитора.

Обґрунтовано внутрішній зв'язок між принципом розумності та обов'язком мінімізації збитків, за якого розумність виконує роль оцінки стандарту поведінки, а обов'язок мінімізації збитків є його практичним проявом. Вказується, що відсутність у Цивільному кодексі України прямого нормативного закріплення критерію розумності у контексті дій кредитора щодо мінімізації власних збитків – ускладнює формування стандарту належної поведінки кредитора.

Продемонстровано відсутність єдиного підходу при застосуванні українськими судами положень ч. 2 ст. 616 Цивільного кодексу України та ігнорування принципу розумності при оцінці дій кредитора щодо мінімізації власних збитків.

Обґрунтовується доцільність закріплення вимоги розумності дій кредитора у ч. 2 ст. 616 ЦК України з метою підвищення правової визначеності та наближення національного регулювання до європейських стандартів.

Сформульовано основні критерії розумної поведінки кредитора, які полягають у наступному: відповідність звичайним стандартам цивільного обороту та діловій практиці, доступність заходів конкретному кредитору за конкретних обставин, а також незалежність оцінки розумності від фактичної результативності вжитих заходів.

Ключові слова: мінімізація збитків, відшкодування збитків, принцип повного відшкодування збитків, принцип розумності, уніфіковане договірне право.

Рекомендоване посилання:

Федорко М. С. Критерії оцінки розумності поведінки кредитора при здійсненні ним дій щодо мінімізації збитків. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2025. № 4 (6). С. 100–105. DOI: <https://doi.org/10.32844/ibpala-2025-4.15>

CRITERIA FOR ASSESSING THE REASONABLENESS OF THE CREDITOR'S CONDUCT IN MITIGATING LOSSES

Fedorko Maryna Serhiivna,

Senior Lecturer, Department of Civil Law Disciplines,
Odesa National University named after I. I. Mechnikov
Odesa, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8358-3787>

The article analyzes the normative model of loss mitigation as enshrined in Part 2 of Article 616 of the Civil Code of Ukraine, as well as in acts of international and European unification of contract law, in particular the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts, the Principles of European Contract Law, and the Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference.

The functional similarity of the loss mitigation models embodied in the analyzed instruments is substantiated. This similarity lies in the adjustment of the scope of compensation with due regard to the conduct of the injured party after the breach of the obligation.

It is demonstrated that the obligation to mitigate losses does not contradict the principle of full compensation, but rather serves as its functional specification, excluding from compensation that part of the damage which resulted from the unreasonable or passive conduct of the creditor.

The internal connection between the principle of reasonableness and the obligation to minimize losses is substantiated, whereby reasonableness serves as a standard for evaluating behavior, and the obligation to minimize losses constitutes its practical implementation. It is noted that the absence of direct normative enshrinement of the reasonableness criterion in the Civil Code of Ukraine, in the context of the creditor's actions to minimize their own losses, complicates the formation of a standard of proper creditor behavior.

The lack of a unified approach by Ukrainian courts in applying the provisions of Part 2 of Article 616 of the Civil Code of Ukraine and the disregard for the principle of reasonableness in assessing the creditor's actions to minimize their own losses are demonstrated.

The advisability of enshrining the requirement of reasonableness of the creditor's actions in Part 2 of Article 616 of the Civil Code of Ukraine is substantiated in order to increase legal certainty and bring national regulation closer to European standards.

The main criteria for reasonable creditor behavior are formulated as follows: compliance with the usual standards of civil commerce and business practice, the availability of measures to a specific creditor under specific circumstances, and the independence of the assessment of reasonableness from the actual effectiveness of the measures taken.

Key words: *loss mitigation, damages, principle of full compensation of damages, principle of reasonableness, unified contract law.*

Актуальність теми

Порушення договірної зобов'язання не лише породжує питання відповідальності боржника, а й актуалізує оцінку поведінки кредитора. Право не залишається байдужим до пасивної поведінки кредитора, який, за реальної можливості вжити доступних і доцільних заходів для зменшення негативних наслідків порушення договору, утримується від їх здійснення. У таких випадках з обсягу відшкодування виключаються ті збитки, яких можна було уникнути за умови розумної та добросовісної поведінки кредитора.

У цивільному праві України положення щодо впливу поведінки потерпілої сторони на розмір збитків закріплено у частині другій статті 616 Цивільного кодексу України. Водночас українська судова практика засвідчує відсутність єдиного підходу до визначення змісту обов'язку

кредитора щодо мінімізації збитків, а також критеріїв оцінки розумності його поведінки.

У контексті реформування цивільного законодавства України відповідно до Концепції оновлення Цивільного кодексу України особливої актуальності набуває дослідження підходів, закріплених у джерелах міжнародної та європейської уніфікації договірної права щодо стандартів поведінки кредитора після порушення зобов'язання. Зіставлення вказаних підходів із положеннями цивільного права України та практикою їх застосування дає змогу виявити наявні прогалини й окреслити напрями удосконалення правового регулювання відшкодування договірних збитків.

Стан дослідження

Питання обов'язку кредитора щодо мінімізації збитків досліджували вітчизняні науковці, зокрема І. А. Діковська, В. Б. Марченко, В. Д. Примак, І. В. Розізнана. Серед зарубіжних

дослідників слід відзначити M. G. Bridge, H. McGregor, E. Farnsworth, O. Lando, Ch. Von Bar, R. Zimmermann. Водночас проблема визначення та практичного застосування критеріїв оцінки розумності дій кредитора щодо мінімізації збитків в українському праві залишається недостатньо розробленою.

Мета статті

Мета дослідження полягає у виявленні сутності та специфіки нормативного закріплення обов'язку кредитора щодо мінімізації збитків у цивільному праві України та в актах міжнародної і європейської уніфікації договірних права, а також у формуванні теоретичних положень щодо оптимізації реалізації цього обов'язку в цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу

Обов'язок щодо мінімізації кредититором власних збитків історично сформувався в англійському праві на основі низки прецедентів. Англійська доктрина сприймає дії кредитора зі зменшення власних збитків як виконання обов'язку, причому відзначається не зовсім коректне вживання терміну «обов'язок», оскільки у разі його порушення кредитора не можна притягнути до відповідальності, а санкція полягає у неможливості стягнення збитків (Beatson, 2020).

Надалі обов'язок кредитора щодо мінімізації збитків знайшов закріплення в континентальних правопорядках, а також закріпився на рівні актів міжнародної та європейської уніфікації договірних права.

Відповідно до ст. 616 Цивільного Кодексу України суд має право зменшити розмір збитків, які стягуються з боржника, якщо кредитор умисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання, або не вжив заходів щодо їх зменшення.

Відповідно до Конвенції про міжнародну купівлю-продаж відшкодування збитків обмежується обов'язком зменшити збитки, який регулюється статтею 77 Конвенції ООН про міжнародну купівлю-продаж наступним чином: сторона, що посилається на порушення договору, повинна вжити таких заходів, які є розумними за даних обставин для зменшення шкоди, включаючи упушену вигоду, що виникає внаслідок порушення договору. Якщо вона не вживає таких заходів, то сторона, що порушила договір, може вимагати зменшення відшкодування збитків на суму, на яку вони могли бути зменшені.

Відповідно до положень ст. 7.4.8 Принципів УНІДРУА сторона, яка не здійснила виконання, не несе відповідальності за шкоду, завдану постраждалій стороні, в мірі, в якій така шкода повинна була бути зменшена об'єктивними діями постраждалої сторони. Постраждала сторона має право на відшкодування будь-яких витрат, об'єктивовано понесених у зв'язку із намаганням зменшити шкоду.

Відповідно до ст. 9.505 Принципів європейського договірних права сторона, яка

не виконала зобов'язання, не несе відповідальності за збитки, понесені потерпілою стороною, у тій мірі, в якій потерпіла сторона могла б зменшити збитки, вживши розумних заходів. Потерпіла сторона має право на відшкодування будь-яких розумно понесених витрат, спрямованих на зменшення збитків.

Також у III, 3.705 Модельних правилах європейського приватного права закріплено, що боржник не несе відповідальності за збитки, понесені кредитором, тою мірою, якою кредитор міг би зменшити збитки, вживши розумних заходів. Кредитор має право відшкодувати будь-які витрати, розумно понесені при спробі зменшити збитки.

Слід відзначити функціональну близькість української моделі мінімізації кредититором власних збитків та моделей, закріплених в актах міжнародної та європейської уніфікації договірних права, яка полягає у коригуванні обсягу договірної відповідальності з урахуванням поведінки потерпілої сторони після порушення зобов'язання. Водночас у Цивільному кодексі України відсутня пряма вказівка на принцип розумності як стандарт поведінки кредитора при вчиненні ним відповідних дій. Вказану ситуацію можна пояснити тим, що за загальним правилом розумність виступає одним із базових засадничих принципів цивільного права та підлягає застосуванню при оцінці поведінки учасників цивільних правовідносин. У цьому значенні вимога розумності дій кредитора щодо мінімізації збитків діє опосередковано – через загальні засади цивільного законодавства.

В юридичній літературі існують різні оцінки обов'язку кредитора щодо мінімізації збитків. Більшість дослідників розглядають його як необхідний елемент сучасної моделі цивільно-правової відповідальності, спрямований на запобігання необґрунтованому зростанню розміру шкоди, тобто, покладаючи в основу економічну доцільність, забезпечення балансу інтересів сторін та реалізацію принципу розумності (Примак, 2013). Вказується, що мета принципу зменшення збитків – визнання того, що потерпіла сторона сама повинна дбати про себе, і цей обов'язок не зникає лише тому, що інша сторона завдала їй шкоди (Bridge, 2009).

Критичне ставлення до закріплення обов'язку кредитора щодо мінімізації власних збитків було висловлено В. Б. Марченко, який вказував, що «у контексті сучасної зобов'язально-правової парадигми імперативна вимога щодо вжиття кредититором «достатніх заходів, щоб запобігти виникненню збитків чи зменшити їх» виглядає логічно суперечливою і юридично непояснюваною <...> Суди, застосовуючи цей принцип фактично сприяють переключенню відповідальності за порушення зобов'язання з боржника на кредитора, а за своїм змістом він суперечить самій ідеї цивільних прав, оскільки фактично позбавляє кредитора права на захист

від порушення зобов'язання боржником шляхом відшкодування упущеної вигоди (Марченко, 2024).

Наведені критичні аргументи не враховують ані нормативної логіки ст. 616 ЦК України, ані функціонального призначення обов'язку мінімізації збитків у механізмі цивільно-правової відповідальності. По-перше, зазначена норма не перекладає відповідальність за порушення зобов'язання з боржника на кредитора, а виключає компенсацію тієї частини збитків, яка виникла внаслідок нерозумної або пасивної поведінки кредитора. Таким чином, положення щодо мінімізації кредитором власних збитків спрямовані на коригування обсягу відшкодування з урахуванням поведінки потерпілої сторони після порушення. По-друге, законодавство не виключає відшкодування упущеної вигоди як складової збитків, оскільки положення ст. 616 ЦК України охоплюють не лише упущену вигоду, а й реальні збитки, якщо їх збільшення стало наслідком умисних або необережних дій (бездіяльності) самого кредитора.

На нашу думку, положення щодо мінімізації кредитором власних збитків спрямовані на виключення з обсягу відшкодування тієї частини збитків, яка виникла внаслідок нерозумної чи пасивної поведінки самого кредитора після порушення зобов'язання. У цьому значенні обов'язок мінімізації збитків виступає не запереченням, а функціональним уточненням принципу повного відшкодування. Отже, критичні оцінки обов'язку мінімізації збитків, що зводяться до тверджень про перекладення відповідальності з боржника на кредитора або про заперечення права на повне відшкодування, не враховують його нормативної та функціональної природи.

Як зазначалось вище, у Цивільному кодексі України відсутнє пряме нормативне закріплення критерію розумності у контексті дій кредитора щодо мінімізації власних збитків. В юридичній літературі саме з позиції реалізації принципу розумності розглядаються дії потерпілого щодо мінімізації своїх витрат після правопорушення, при цьому, сторони мають керуватися інтересами протилежної сторони (Примак, 2013). Визначаючи розумну поведінку як таку, що спрямована на мінімізацію власних витрат після правопорушення з урахуванням інтересів протилежної сторони, автор фактично розглядає мінімізацію збитків як конкретний прояв принципу розумності у договірних правовідносинах. За такого підходу принцип розумності виступає критерієм оцінки поведінки кредитора, тоді як обов'язок мінімізації збитків – його практичною реалізацією. Вказане свідчить про наявність внутрішнього зв'язку між обов'язком мінімізації збитків та принципом розумності.

Українська судова практика демонструє своєрідність застосування положень ч. 2 ст. 616 Цивільного кодексу України щодо дій потерпілого зі зменшення власних збитків. В більшості випадках суди обмежуються декларативною констатацією наявності відповідного припису

ст. 616 ЦК України, але не супроводжують її фактичним застосуванням до конкретної справи. Зокрема, такий підхід продемонстровано у рішенні Дніпровського районного суду м. Херсона від 23.05.2013 по справі № 666/2181/13-ц, рішенні Краматорського міського суду Донецької області від 28.09.2012 по справі № 0528/11864/2012, рішенні господарського суду Житомирської області від 25.09.2025 по справі № 906/808/24.

Носівський районний суд Чернігівської області у рішенні від 27.04.2007 по справі № 2-194/2007 року звернувся до аналізу поведінки самого кредитора у контексті приписів статті 616 ЦК України, вказавши на «можливі» заходи з боку кредитора, перелічивши їх та дійшовши висновку, що кредитор сприяв збільшенню розміру шкоди або принаймні не перешкодив її зростанню, що прямо охоплюється диспозицією статті 616 ЦК України. У рішенні від 23.01.2020 по справі № 911/1621/19 Господарський суд Київської області констатував, що збитки виникли не лише (і не стільки) внаслідок порушення перевізника, скільки внаслідок власної господарської поведінки позивача.

Слід відзначити, що обґрунтування можливості зменшення розміру збитків перебуває у сфері інтересів порушника зобов'язання і має здійснюватися саме ним. Саме боржник зацікавлений у доведенні причинно-наслідкового зв'язку між пасивною поведінкою кредитора та розміром шкоди, а також доведенні того, які саме збитки могли бути відвернуті розумними діями кредитора. Водночас аналіз судових рішень українських судів свідчить про відсутність з боку порушника економічного обґрунтування наслідків невчинення кредитором заходів щодо мінімізації збитків. Внаслідок цього зменшення розміру відшкодування здійснюється без обґрунтованих розрахунків, які б пояснювали величину такого зменшення. Також аналіз судових рішень дозволяє дійти висновку, що, застосовуючи положення ч. 2 ст. 616 ЦК України, суди жодного разу прямо не апелюють до критерію розумності поведінки кредитора. Іноді суди вказують на можливі або потенційні дії, які міг вчинити кредитор з метою зменшення збитків: відключення абонента від споживання, заміна контрагента, зміна умов договору, незалежно від оцінки реальності цих дій, їхньої розумності, економічної доцільності. Загалом спостерігається ігнорування судами загальнонормативного припису дотримання принципу розумності, а судова дискреція ґрунтується на «належній» або «очікуваній» моделі поведінки кредитора. Вказане свідчить про нормативну невизначеність підходів судів до застосування обов'язку кредитора щодо мінімізації збитків. У цьому контексті особливого значення набувають положення актів міжнародної уніфікації договірних правовідносин, які дозволяють конкретизувати зміст вимоги розумності дій кредитора.

Певні орієнтири щодо видів розумних заходів щодо мінімізації збитків можна знайти в коментарі до Принципів УНІДРУА 2010 року, де такі дії поділяються на дві групи: 1) ті, що спрямовані на зменшення існуючої шкоди (наприклад, укладення замінюючих правочинів); 2) ті, що запобігають збільшенню початкової шкоди. Слід відзначити, що, попри те, що у 2016 році відбулася редакція Принципів УНІДРУА, положення про обов'язок мінімізації шкоди у Принципах УНІДРУА залишаються незмінними. Керуючись вказаним поділом, до другої групи заходів можна віднести, виділені А. І. Діковською «заходи запобігання зіпсуттю товару, припинення використання певного об'єкту після того, як у ньому були виявлені дефекти тощо» (Діковська, 2013).

Ілюстративним прикладом зменшення збитків у зв'язку з невиконанням розумних заходів (зокрема, укладення замінюючого договору) є справа Верховного суду Швейцарії від 17.12.2009 (№ 4A_440/2009). Швейцарська компанія – поставальник припинила поставку продукції годинників українській компанії (покупцю), після чого останній вимагав відшкодування різниці між договірною та роздрібною ціною. Суд, посилаючись на ст. 77 Віденської конвенції, зменшив розмір збитків, зазначивши, що покупець мав можливість мінімізувати їх шляхом закупівлі товару в нового дистриб'ютора. Відтак збитки підлягають обчисленню як різниця між ціною договору та ціною такої закупівлі.

Зрозуміло, що на практиці існує велика кількість заходів щодо мінімізації збитків, що відповідає різноманіттю цивільно-правових договірних зобов'язань, і перелічити їх або ж систематизувати не уявляється можливим, та й навряд чи є доречним. Більш важливим, на нашу думку, є визначення критеріїв розумної поведінки кредитора. Очевидно, що розумність поведінки є оціночною категорією, яку суд визначає зважаючи на специфіку конкретної справи. Водночас можна виокремити загальні критерії для оцінки розумності дій кредитора. При цьому слід враховувати, що розумність у доктрині цивільного права розуміється у суб'єктивному (як іманентно пов'язана з інтелектуальними характеристиками суб'єкта) і об'єктивному аспекті (як зовнішня, об'єктивна міра, яка опосередковує вимогу (критерій), що ставиться до поведінки учасника цивільних відносин, масштаб його дій) (Тобота, 2020).

По-перше, дії кредитора визнаються розумними, якщо він поводить як звичайний учасник цивільного обороту, а його поведінка відповідає ustalеній діловій практиці у відповідній сфері. Як вказується в юридичній літературі, потерпілий не має вживати екстраординарних заходів, пов'язаних з особливими витратами, надмірними зусиллями, чи брати на себе істотні ризики (McGregor, 2009; Burrows, 2009). Тобто його дії мають бути пропорційними, адекватними обставинам справи, які враховують характер порушення, економічний контекст, витрати та ризики.

По-друге, розумними слід вважати ті

заходи, які були реально доступні кредитору за конкретних обставин. Розумність дій кредитора оцінюється з погляду реальної можливості вчинити конкретні дії за конкретних обставин – враховуються ресурси, можливості, час, місце, організаційні чи фінансові обмеження.

По-третє, при оцінці розумності заходів, ужитих кредитором для мінімізації збитків, їх фактична успішність не має значення. Іншими словами, розумність не залежить від досягнутого результату. У цьому контексті доречно звернутися до позиції І. А. Діковської, яка вказала, що за певних умов розумними можуть визнаватися заходи, що мали на меті зменшення шкоди, але фактично призвели до її збільшення (Діковська, 2013).

Може здатися нелогічним визнавати розумними дії, що призвели до збільшення шкоди. Але у контексті обов'язку мінімізації збитків право оцінює не те, чи вдалося реально зменшити шкоду, а те, чи діяв кредитор розумно. Тобто логіка полягає у відокремленні оцінки поведінки від фактичного результату, оскільки через об'єктивні обставини, наприклад, ринкові коливання, технічні збої, дії третіх осіб, розумні дії можуть призводити до більших витрат. В іншому випадку, тобто, якби розумність дій пов'язувалася з результатом, це б не стимулювало кредитора до вчинення дій з мінімізації та суперечило б власне принципу розумності. Саме тому, якщо заходи були розумними, усі пов'язані з ними витрати підлягають відшкодуванню, навіть якщо вони фактично збільшили шкоду.

Висновки

Дослідження нормативної моделі мінімізації кредитором власних збитків, що закріплена у ч. 2 ст. 616 Цивільного кодексу України, а також в актах міжнародної та європейської уніфікації договірних прав дозволило дійти висновку, що на відміну від актів міжнародної та європейської уніфікації договірних прав, ч. 2 ст. 616 ЦК України не містить прямої вказівки на розумність як критерій поведінки кредитора. Зазначене ускладнює формування єдиного стандарту належної поведінки кредитора про що свідчить неоднорідна судова практика. Тому вважаємо за доцільне прямо закріпити вимоги розумності дій кредитора при мінімізації збитків у ч. 2 ст. 416 ЦК України. Зазначене дозволить підвищити правову визначеність та наблизити національне регулювання до європейських підходів.

Внутрішній зв'язок обов'язку мінімізації збитків із принципом розумності полягає в тому, що принцип розумності виконує роль критерію оцінки поведінки кредитора, тоді як обов'язок мінімізації є практичною реалізацією принципу розумності. Положення щодо мінімізації кредитором власних збитків не заперечують принцип повного відшкодування, а виконують коригувальну функцію, уточнюючи обсяг компенсації з урахуванням поведінки потерпілої сторони після порушення зобов'язання.

Ключові критерії розумної поведінки кредитора при мінімізації збитків зводяться до наступного: 1) відповідність поведінки звичайним стандартам цивільного обороту та діловій практиці; 2) доступність відповідних заходів конкретному кредитору за конкретних обставин; 3) незалежність оцінки розумності від фактичної результативності вжитих заходів. Вважаємо, що застосування вказаних критеріїв у своїй сукупності дозволить забезпечити правову визначеність, баланс інтересів сторін, і узгодженість обов'язку мінімізації збитків із принципом повного відшкодування шкоди.

Список використаних джерел

- Beatson, J. (2020). *Anson's Law of Contract* / J. Beatson, A. Burrows, J. Cartwright. 31st ed. Oxford University Press.
- Bridge, M. G. (2009). *The Sale of Goods*. 2nd ed. Oxford.
- Burrows, A. (2009). *Remedies for Torts and Breach of Contract*. 3rd ed. New York.
- McGregor, H. (2009). *On Damages*.
- Principles of European contract law (PECL) (2020). URL: <https://www.trans-lex.org/400200>
- Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR) (2009). URL: https://www.trans-lex.org/400725/_outline-edition-/
- Switzerland 17 December 2009 Supreme Court. Case № 4A_440/2009 (2009). (Watches case). URL: https://cisg-online.org/files/cases/7939/fullTextFile/2022_94624933.pdf
- UNIDROIT Principles of International commercial Contracts (2010). UNIDROIT.
- Діковська, І. А. (2013). Співпраця – обов'язок сторін міжнародного приватного договору. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 6-1(2). 218–220. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-1\(2\)_54](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-1(2)_54)
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року (1980). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text
- Концепція оновлення Цивільного кодексу України (2020). АртЕк.
- Марченко, В. Б. (2024). Обов'язок кредитора запобігати власним збиткам: принцип вирішення господарських спорів щодо упущеної вигоди чи сталінський анахронізм? *Юридичний науковий електронний журнал*, 5, 223–226. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/46112>
- Примак, В. Д. (2013). Засада розумності в механізмі цивільно-правової відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 6-2(2). С. 37–40.
- Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА в редакції 2016 року (2016). URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/uni/>
- Рішення господарського суду Житомирської області від 25.09.2025 по справі № 906/808/24 (2025). URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/130492094/>
- Рішення господарського суду Київської області від 23.01.2020 по справі № 911/1621/19 (2020). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87395790>
- Рішення Дніпровського районного суду м. Херсона від 23.05.2013 по справі № 666/2181/13-ц (2013). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31353933>
- Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 28.09.2012 по справі № 0528/11864/2012 (2012). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26327282>
- Рішення Носівського районного суду Чернігівської області від 27.04.2007 по справі № 2-194/2007 (2007). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/2466384>
- Тобота, Ю. А. (2020). Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві. ХНПУ. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/3750>
- Цивільний кодекс України № 435-IV (2003). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>